

**SYTUACJA FINANSOWA POLSKICH GOSPODARSTW
DOMOWYCH W 2006 ROKU Z UWZGLĘDNIENIEM
ZASPOKAJANIA GŁÓWNYCH KATEGORII POTRZEB**

Joanna Stanisławska, Anna Majchrzak

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Abstrakt. W pracy przedstawiono dobór wskaźników opisujących sytuację finansową gospodarstw domowych. Na podstawie ich wartości dokonano klasyfikacji badanych jednostek agregatowych (grup społeczno-ekonomicznych o różnej liczebności) w klasy o podobnej sytuacji finansowej.

Słowa kluczowe: gospodarstwo domowe, sytuacja finansowa, analiza skupień

WSTĘP

Gospodarstwo domowe jest mikrojednostką, która produkuje dobra, gromadzi środki pieniężne i rzeczowe oraz dysponuje nimi i organizuje proces konsumpcji. Celem działalności gospodarstwa domowego jest zaspokajanie potrzeb domowników poprzez dążenie do zagwarantowania im jak najlepszych warunków bytu, a więc poziomu i jakości ich życia. Cel ten jest jedną ze swoistych cech gospodarstwa domowego wyróżniającą je spośród innych jednostek gospodarujących. Do jego osiągnięcia gospodarstwo domowe angażuje informacje i środki stanowiące jego własne zasoby, na które składają się m.in. zasoby finansowe [Żelazna i in. 2002].

Celem artykułu jest ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych różnej wielkości oraz należących do różnych grup społeczno-ekonomicznych za pomocą analizy skupień metodą Warda. Badanie sytuacji finansowej gospodarstw domowych dotyczy analizy dochodów, wydatków oraz oszczędności [Roeske-Słomka 2004]. Merytorycznie wiąże się ono z badaniem poziomu życia ludności i stanowi cenne źródło informacji dla organów i instytucji rządowych, organizacji pozarządowych oraz firm ubezpieczeniowych.

MATERIAŁY I METODA

Podstawowym źródłem informacji o sytuacji finansowej były wyniki badań budżetów gospodarstw domowych prowadzonych systematycznie przez Główny Urząd Statystyczny. Analizą objęto dane odnoszące się do 2006 roku [Budżety... 2007]. Na ich podstawie utworzono następujące jednostki agregatowe: jedno-, dwu-, trzy-, cztero-, pięcio-, sześćoosobowe i większe gospodarstwa domowe pracujących na stanowiskach nierobotniczych i robotniczych, rolników, pracujących na własny rachunek, rencistów oraz emerytów. Jedynie w grupie gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek oraz rolników nie uwzględniono gospodarstw jednoosobowych¹. W ten sposób poddano analizie 34 grupy gospodarstw domowych.

Klasyfikacji wyżej wymienionych jednostek agregatowych dokonano w następujących etapach [Wysocki i Lira 2005]:

1. Wybór zmiennych opisujących kondycję finansową gospodarstw domowych – na podstawie przesłanek merytorycznych² zaproponowano następujący zestaw zmiennych:
 - poziom dochodu rozporządzalnego w zł/os./mc (dochód),
 - poziom wydatków na towary i usługi konsumpcyjne w zł/os./mc (wydatki),
 - stopa oszczędności w % (oszczędności),
 - poziom dochodów osiągniętych ze świadczeń z pomocy społecznej w zł/os./mc (pomoc społeczna),
 - udział wydatków na żywność w dochodzie rozporządzalnym w % (żywność),
 - udział wydatków na ryby w wydatkach na artykuły żywnościowe w % (ryby),
 - udział wydatków na pieczywo w wydatkach na artykuły żywnościowe w % (pieczywo),
 - udział wydatków na warzywa i owoce w wydatkach na artykuły żywnościowe w % (warzywa i owoce),
 - udział wydatków na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego w dochodzie rozporządzalnym w % (mieszkanie),
 - udział wydatków na zdrowie w dochodzie rozporządzalnym w % (zdrowie),
 - udział wydatków na edukację w dochodzie rozporządzalnym w % (edukacja),
 - udział wydatków na transport w dochodzie rozporządzalnym w % (transport),
 - udział wydatków na rekreację i kulturę w dochodzie rozporządzalnym w % (rekreacja i kultura).

W celu eliminacji zmiennych nadmiernie ze sobą skorelowanych wykorzystano macierz odwrotną współczynników korelacji między poszczególnymi zmiennymi. Na podstawie wartości elementów diagonalnych tej macierzy³ usunięto pięć zmiennych: poziom wydatków na towary i usługi konsumpcyjne (zł/os./mc), stopę oszczędności (%), udział wydatków na pieczywo w wydatkach na artykuły żywnościowe (%), udział wydatków na warzywa i owoce w wydatkach na artykuły żywnościowe (%) oraz udział wydatków na wyposa-

¹ Główny Urząd Statystyczny nie podaje informacji na temat jednoosobowych gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek oraz rolników.

² Cechy proste dobrano w sposób celowy, tak aby reprezentowały różne grupy potrzeb.

³ Jeżeli cecha jest nadmiernie skorelowana z pozostałymi, to elementy diagonalne macierzy odwrotnej do macierzy korelacji **R** znacznie przekraczają wartość 10 [Wysocki i Lira 2005].

zenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego w dochodzie rozporządzalnym (%). Ostatecznie do analizy przyjęto 8 wskaźników cząstkowych, z czego tylko dwa: udział wydatków na żywność w dochodzie rozporządzalnym oraz poziom dochodów osiąganych ze świadczeń z pomocy społecznej – zostały uznane za destymulanty sytuacji finansowej gospodarstw domowych.

2. Normalizacja wartości zmiennych diagnostycznych – przebiegała poprzez przekształcenie destymulant w stymulanty oraz sprowadzenie wartości wszystkich zmiennych do porównywalności przy zastosowaniu procedury unitaryzacji. Normalizację przeprowadzono na podstawie formuł:

$$\text{dla stymulant: } z_{ik} = \frac{x_{ik} - \min_i \{x_{ik}\}}{\max_i \{x_{ik}\} - \min_i \{x_{ik}\}}, \quad (i = 1, 2, \dots, n; k = 1, 2, \dots, m)$$

$$\text{dla destymulant: } z_{ik} = \frac{\max_i \{x_{ik}\} - x_{ij}}{\max_i \{x_{ik}\} - \min_i \{x_{ik}\}}, \quad (i = 1, 2, \dots, n; k = 1, 2, \dots, m)$$

gdzie:

$\max_i \{x_{ik}\}$ – maksymalna wartość k-tej cechy,

$\min_i \{x_{ik}\}$ – minimalna wartość k-tej cechy.

3. Analiza skupień metodą Warda polegająca na łączeniu najbliższych względem siebie jednostek aż do uzyskania jednego skupienia. Dla oszacowania odległości między jednostkami wykorzystuje ona analizę wariancji zmierzając do minimalizacji sumy kwadratów odchyleń wewnątrz skupień (Stanisz 2007)⁴.

OCENA SYTUACJI FINANSOWEJ GOSPODARSTW DOMOWYCH W POLSCE

Jednym z ważniejszych elementów sytuacji finansowej gospodarstw domowych jest osiągany przez nie dochód rozporządzalny. W gospodarce rynkowej szczególnego znaczenia nabiera poziom dochodów, ponieważ konsumenci dążą do nowoczesnego, bardziej atrakcyjnego stylu życia, poszukując produktów wygodnych, dobrej jakości, jako sposobów dowartościowania się, zwiększając tym samym popyt na pieniądź [Malinowska i Kucharska 2006]. W 2006 roku występowały istotne różnice w wysokości miesięcznych dochodów, przypadających na jednego członka gospodarstwa domowego. Rozbieżność w wysokości osiąganych dochodów rozporządzalnych wskazuje na wyodrębnienie się dwóch grup gospodarstw domowych, różniących się pod względem możliwości. Do pierwszej z nich należy zaliczyć te gospodarstwa domowe, w których dochód miesięczny na jednego członka był wyższy niż średni dochód rozporządzalny dla ludności ogółem w Polsce w 2006 roku, czyli przekraczał kwotę 835 zł, natomiast do drugiej grupy zalicza się gospodarstwa charakteryzujące się dochodem poniżej średniego poziomu. Do pierwszej grupy zaliczono gospodarstwa pracowników zatrudnionych na stanowiskach robotniczych jedno- i dwuosobowe, pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych jedno-, dwu-, trzy- i czterosobowe, dwuosobowe

⁴ W procesie obliczeniowym wykorzystano program komputerowy Statistica w wersji 7.1.

gospodarstwa rolników, dwu-, trzy- i czteroosobowe gospodarstwa pracujących na własny rachunek, jedno-, dwu- i trzyosobowe gospodarstwa emerytów oraz jednoosobowe gospodarstwa rencistów. Do drugiej grupy zakwalifikowano pozostałe gospodarstwa domowe. Najwyższy dochód na osobę w 2006 roku osiągnęły jednoosobowe gospodarstwa pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych. Dochód ten wyniósł 2150,73 zł/mc, natomiast najniższy jego poziom charakteryzował gospodarstwa sześciuosobowe i większe rencistów i wynosił 345,45 zł/mc. We wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych poziom osiągniętych dochodów, w przeliczeniu na jednego członka, spadał wraz ze wzrostem liczebności gospodarstwa. Odstępstwo od tej reguły można jedynie zaobserwować w gospodarstwach rolników, gdzie poziom dochodu w gospodarstwie trzyosobowym (719,05 zł/mc) był niższy od dochodu na jednego członka w gospodarstwie czteroosobowym (764,23 zł/mc). Największą rozpiętość w osiągniętych dochodach można zaobserwować w grupie gospodarstw domowych pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych. Dochody w tej grupie mieściły się w granicach od 2150,73 zł/mc – w przypadku gospodarstw jednoosobowych do 654,45 zł/mc w gospodarstwach sześciuosobowych i większych. Najbardziej wyrównanym poziomem dochodów charakteryzowały się gospodarstwa domowe rolników, najwyższy poziom dochodu w tej grupie osiągnęły gospodarstwa dwuosobowe (1107,87 zł/mc), natomiast najniższy gospodarstwa sześciuosobowe i większe (562,44 zł/mc) (tab. 1).

Tabela 1. Wartości cech prostych opisujących sytuację finansową gospodarstw domowych^{a)} w Polsce w 2006 roku

Jednostka agregatowa	Cecha							
	dochód	pomoc społ.	żywność	ryby	zdrowie	edukacja	transport	rekreacja i kultura
	(zł/os./mc)		(%)					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Pracr-1	1 190,06	17,57	22,14	3,83	2,05	0,45	6,37	4,94
Pracnr-1	2 150,73	6,03	13,53	3,60	3,22	1,31	9,16	9,66
E-1	1 191,75	15,19	23,96	3,53	9,46	0,01	2,77	5,70
Ren-1	1 044,58	25,38	26,20	3,24	9,51	0,00	2,01	4,96
Pracr-2	968,41	31,91	22,69	3,16	3,30	0,46	7,37	5,02
Pracnr-2	1 618,79	24,25	15,05	3,77	3,93	1,35	10,74	7,56
Rol-2	1 107,87	12,19	26,57	2,78	3,05	0,06	5,91	2,26
Pracwr-2	1 676,60	18,37	16,72	4,51	3,55	0,38	8,94	8,16
E-2	1 076,21	23,34	23,75	3,87	8,01	0,12	5,63	4,93
Ren-2	766,53	37,89	28,59	3,31	7,37	0,42	4,48	4,49
Pracr-3	741,21	33,05	23,84	3,02	2,87	1,35	7,86	5,42
Pracnr-3	1 176,24	24,29	17,01	3,43	3,63	2,29	10,49	8,05

Tabela 1 – cd.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Rol-3	719,05	16,87	33,50	2,55	4,82	1,01	10,56	3,88
Pracwr-3	1 299,63	19,37	15,92	3,54	2,84	1,92	9,69	8,14
E-3	846,03	35,00	24,42	3,48	5,60	1,19	5,70	5,27
Ren-3	592,84	53,46	28,74	3,04	5,23	1,00	5,50	5,73
Pracr-4	592,43	36,79	25,25	2,79	2,85	1,39	8,58	5,99
Pracnr-4	949,92	23,03	18,06	3,18	3,17	2,51	9,95	8,39
Rol-4	76 423	18,71	26,09	2,26	2,60	0,95	7,92	4,00
Pracwr-4	949,17	16,94	18,63	3,33	2,97	2,28	10,27	8,83
E-4	696,79	39,06	25,18	3,41	4,60	1,11	5,72	5,39
Ren-4	474,34	65,00	31,10	2,73	4,12	1,16	6,42	5,07
Pracr-5	525,49	47,59	26,37	2,63	2,83	0,97	7,46	5,51
Pracnr-5	738,59	32,67	20,56	2,94	3,54	2,16	10,98	7,06
Rol-5	697,77	30,93	25,64	2,40	2,44	1,24	9,52	3,78
Pracwr-5	743,37	31,32	21,71	3,11	2,97	1,65	8,01	8,40
E-5	577,79	43,62	26,36	2,78	4,26	1,03	8,48	4,99
Ren-5	394,44	57,77	33,83	2,59	3,87	1,47	5,89	4,66
Pracr-6	452,31	58,40	28,06	2,30	2,79	0,91	6,75	4,38
Pracnr-6	654,45	41,96	22,85	2,97	3,17	2,97	7,41	6,54
Rol-6	562,44	36,82	28,11	2,16	2,98	0,91	11,05	3,97
Pracwr-6	682,39	34,06	22,09	2,79	2,77	1,38	8,94	5,71
E-6	457,15	36,91	29,75	2,60	4,74	0,76	5,78	4,39
Ren-6	345,45	78,15	34,97	2,43	3,79	0,67	6,38	6,45

³⁾Oznaczenie grup gospodarstw domowych: Pracnr – gospodarstwo domowe pracujących na stanowiskach nierobotniczych, Pracr – gospodarstwo domowe pracujących na stanowiskach robotniczych, Rol – gospodarstwo domowe rolników, Pracwr – gospodarstwo domowe pracujących na własny rachunek, Ren – gospodarstwo domowe rencistów, E – gospodarstwo domowe emerytów. Natomiast liczby 1, 2, 3, 4, 5, 6 oznaczają liczbę osób w gospodarstwie domowym odpowiednio 1, 2, 3, 4, 5, 6 i więcej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Budżety... [2007].

Składową dochodu rozporządzalnego jest dochód ze świadczeń społecznych, obejmujący świadczenia finansowane z budżetu państwa bądź gmin, ze specjalnych funduszy, a także towary i usługi otrzymane od instytucji niekomercyjnych. Do tej kategorii zalicza się m.in. zasiłki rodzinne, świadczenia i zasiłki pielęgnacyjne, dodatki mieszkaniowe, rentę socjalną, zasiłki dla bezrobotnych [Budżety... 2007]. Najwyższy poziom dochodów osiągniętych ze świadczeń z pomocy społecznej w 2006 roku charakteryzował trzy-, cztero-, pięcio-, sześćosobowe i większe gospodarstwa domowe rencistów (odpowiednio 53,46 zł/os./mc, 65,00 zł/os./mc, 57,77 zł/os./mc, 78,15 zł/os./mc) oraz pięć-

cio-, sześciuosobowe i większe gospodarstwa pracowników na stanowiskach robotniczych (47,59 zł/os./mc, 58,4 zł/os./mc). Minimalna wartość tego wskaźnika wystąpiła w przypadku jednoosobowych gospodarstw domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych (6,03 zł/os./mc) i była wielokrotnie niższa od poziomu, jaki zaobserwowano w pozostałych grupach gospodarstw domowych (tab. 1 i 2).

Tabela 2. Podstawowe statystyki charakteryzujące cechy proste opisujące sytuację finansową gospodarstw domowych w Polsce w 2006 roku

Cechy	Min	Mediana	Max	Współczynnik zmienności	Współczynnik skośności
Dochód (zł/os./mc)	345,45	742,29	2 150,73	45,47	1,39
Pomoc społeczna (zł/os./mc)	6,03	32,29	78,15	48,57	0,86
Żywność (%)	13,53	24,80	34,97	21,99	-0,09
Ryby (%)	2,16	3,03	4,51	17,43	0,47
Zdrowie (%)	2,05	3,42	9,51	46,03	1,84
Edukacja (%)	0,00	1,07	2,97	63,75	0,53
Transport (%)	2,01	7,66	11,05	30,11	-0,42
Kultura i rekreacja (%)	2,26	5,41	9,66	29,61	0,49

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Budżety... [2007].

Drugim obok dochodów elementem oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych są ich wydatki, które odzwierciedlają wielkość i jakość zaspokojenia potrzeb. Dominującą pozycję w budżecie gospodarstw domowych zajmuje udział wydatków na żywność. Pierwsze prawo Engla mówi o tym, że w miarę wzrostu dochodów zmniejsza się procentowy udział wydatków na żywność w ogólnych wydatkach, przy założeniu, że inne czynniki nie ulegają zmianie. Engel zauważył też, że im biedniejsza jest jednostka, tym większą część dochodu musi przeznaczyć na wyżywienie [Żelazna i in. 2002]. W porównaniu z innymi jednostkami agregatowymi największy udział wydatków na żywność w dochodzie rozporządzalnym charakteryzował w 2006 roku cztero-, pięcio-, sześciuosobowe i większe gospodarstwa domowe rencistów (31,10%, 33,83% i 34,97%) oraz trzyosobowe gospodarstwa rolników (33,50%), natomiast najmniejszy – gospodarstwa jedno-, dwu-, trzy- i czteroosobowe pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych (13,53%, 15,05%, 17,01%, 18,06%) oraz dwu-, trzy- i czteroosobowe gospodarstwa pracujących na własny rachunek (16,72%, 15,92%, 18,63%). Najmniejszym zróżnicowaniem wartości tej cechy charakteryzowały się gospodarstwa domowe emerytów, największy udział wydatków na żywność w dochodzie rozporządzalnym w tej grupie osiągały gospodarstwa sześciuosobowe i większe (29,88%) natomiast najmniejszy wystąpił w gospodarstwach jednoosobowych (23,96%). Największe zróżnicowanie wartości tej cechy można było zaobserwować w przypadku gospodarstw pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych. Udział wydatków na żywność w dochodzie rozporządzalnym w tej grupie mieścił się w granicach od 13,53% – w przypadku gospodarstw jednoosobowych – do 22,85% – w gospodarstwach sześciu-

osobowych i większych. We wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych zaobserwowano, że wraz ze wzrostem liczebności zwiększał się udział wydatków na żywność w dochodzie rozporządzalnym. Wyjątek stanowiły trzyosobowe gospodarstwa pracujących na własny rachunek (gdzie udział wydatków na żywność był mniejszy niż w gospodarstwach dwuosobowych) oraz cztero- i pięciosobowe gospodarstwa rolników, u których udział wydatków na żywność w dochodzie rozporządzalnym był mniejszy niż w gospodarstwach trzyosobowych (tab. 1).

Udział wydatków na ryby w wydatkach na artykuły żywnościowe jest w znacznym stopniu uzależniony od sytuacji dochodowej, podaży rynkowej oraz zaopatrzenia. Ryby są doskonałym substytutem mięsa, gdyż należą do produktów żywnościowych o znacznej zawartości pełnowartościowego białka, składników mineralnych, witamin i korzystnych dla zdrowia wielonienasyconych kwasów tłuszczowych [Gulbicka 2000, Kwasek 2000]. Największy udział wydatków na ryby, w wydatkach na artykuły żywnościowe, zaobserwowano wśród dwuosobowych gospodarstw domowych emerytów oraz pracujących na własny rachunek (4,51%, 3,87%) oraz jednoosobowych gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych i nierobotniczych (3,83%, 3,60%), a najmniejszy w cztero-, pięcio-, sześćosobowych i większych gospodarstwach, których głównym źródłem utrzymania był dochód z gospodarstwa rolnego (2,26%, 2,20%, 2,16%), a także w sześćosobowych i większych gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych i rencistów (2,30%, 2,43%). W gospodarstwach domowych rolników udział wydatków na ryby w dochodzie rozporządzalnym był w znacznej mierze ukształtowany przez cenę, ponadto barierą była niedostateczna oferta rynkowa. Udział wydatków na ryby jest zróżnicowany w równym stopniu przynależnością do grupy społeczno-ekonomicznej ludności, a także liczebnością gospodarstwa domowego.

Zdrowie jest warunkiem prawidłowego i efektywnego funkcjonowania człowieka, a więc w hierarchii wartości i potrzeb zajmuje wysoką pozycję [Gasińska 2002]. Udział wydatków na zdrowie w dochodzie rozporządzalnym w 2006 roku był wyraźnie zróżnicowany na tle gospodarstw domowych według grup społeczno-ekonomicznych i liczby osób w rodzinie (współczynnik zmienności wyniósł 46,03%). Zaobserwowano, iż grupy wyraźnie wyróżniające się stanowili emeryci oraz renciści, którzy przeznaczali na ten cel znacznie więcej niż pozostałe grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw. Największy udział wydatków na zdrowie w dochodzie rozporządzalnym odnotowano w jednoosobowych gospodarstwach domowych rencistów (9,51%) oraz emerytów (9,46%). Jest to zjawisko całkowicie zrozumiałe, gdyż te grupy społeczno-ekonomiczne ponoszą względnie duże wydatki związane ze zdrowiem (m.in. na artykuły farmaceutyczne, sprzęt medyczny i usługi szpitalne) w porównaniu z innymi grupami. Najmniej na ten cel przeznaczały jednoosobowe gospodarstwa pracowników zatrudnionych na stanowiskach robotniczych (2,05%) oraz pięciosobowe rodziny rolników (2,44%). Rolnicy ze względu na gorszy dostęp do usług służby zdrowia, związany z niewielką liczbą placówek, a także małą świadomością zdrowotną, w znacznie mniejszym stopniu dbają o zdrowie, aniżeli mieszkańcy miast [Michota-Katulska 2004] (tab. 1 i 2).

Liczne badania ekonomiczne i socjologiczne wskazują na istotny wpływ poziomu wykształcenia na standard życia ludności. Im wyższy jest poziom wykształcenia, tym na ogół wyższe dochody, a to przekłada się na lepszą kondycję finansową [Kwasek 2000]. Większe wydatki związane z edukacją świadczą o lepszym zaspokojeniu potrzeb w tym zakresie. Udział wydatków na edukację w dochodzie rozporządzalnym jest wyraźnie zróżnicowany na tle grup społeczno-ekonomicznych i liczby osób w gospodarstwie

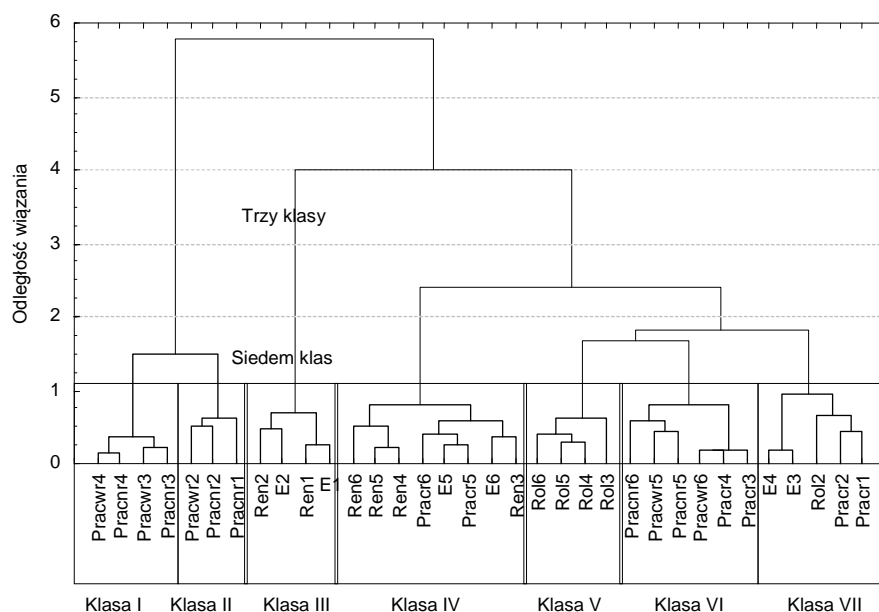
domowym (współczynnik zmienności wyniósł 63,75%). Największy udział wydatków na ten cel w dochodzie rozporządzalnym odnotowano wśród gospodarstw domowych trzy-, cztero-, pięcio-, sześćoosobowych i większych pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych (2,29%, 2,51%, 2,16%, 2,97%) oraz trzy-, cztero-, pięćoosobowych gospodarstwach pracujących na własny rachunek (1,65%, 1,92%, 2,28%) a najmniejszy w jednoosobowych gospodarstwach rencistów (0,00%), emerytów (0,01%), pracowników zatrudnionych na stanowiskach robotniczych (0,45%) oraz w dwuosobowych gospodarstwach rolników (0,06%), emerytów (0,12%) i rencistów (0,42%). O ile niski udział wydatków na edukację w dochodzie rozporządzalnym gospodarstw domowych emerytów i rencistów był zrozumiały, to w przypadku pracowników zatrudnionych na stanowiskach robotniczych i rolników był on niekorzystny i zmniejszał on szanse tych grup gospodarstw domowych na poprawę poziomu wykształcenia (tab. 1 i 2).

Zdaniem Kramera [1997], usługi komunikacyjne świadczą o poziomie cywilizacji społeczeństwa. Brak mobilności oznacza niezaradność wobec bezrobocia, rezygnację z turystyki, osłabienie więzi rodzinnych i międzyludzkich. Największy udział w dochodzie rozporządzalnym wydatków na transport charakteryzował gospodarstwa jedno-, dwu-, trzy-, cztero- oraz pięćoosobowe pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych (9,16%, 10,74%, 10,49%, 9,95%, 10,98%) oraz trzy-, pięćo- oraz sześćoosobowe i większe rodziny rolników (10,56%, 9,52%, 11,05%) i trzy-, czteroosobowe gospodarstwa pracujących na własny rachunek (9,69%, 10,27%). Najmniejszy udział wydatków na ten cel charakteryzował jedno-, dwu- i trzyosobowe gospodarstwa domowe rencistów (2,01%, 4,48%, 5,50%) oraz emerytów (2,77%, 5,63%, 5,70%). Wysoki poziom tego wskaźnika wśród gospodarstw domowych rolników jest spowodowany specyfiką zamieszkania i co się z tym wiąże – koniecznością pokonywania znacznych odległości [Kwasek 2000] (tab. 1).

Kultura oddziałuje niemal na wszystkie sfery życia człowieka, ma wpływ na sposób odżywiania, ubierania się, urządzania mieszkania, stosunek do innych ludzi, uznawane wartości itd. Rekreacja jest formą aktywności w czasie wolnym, przeznaczonym na wypoczynek, przyjemnością, mającą na celu regenerację sił psychicznych, fizycznych oraz zapobieganie dalszemu zmęczeniu [Rudnicki 2000]. Należy zauważyć, że największy udział wydatków na rekreację i kulturę w dochodzie rozporządzalnym zaobserwowano wśród jedno-, dwu-, trzy-, cztero-, pięćo- oraz sześćoosobowych i większych gospodarstw domowych pracowników zatrudnionych na stanowiskach nierobotniczych (9,66%, 7,56%, 8,05%, 8,39%, 7,06%, 6,54%) oraz w dwu-, trzy-, cztero- oraz pięćoosobowych gospodarstwach, których głównym źródłem utrzymania jest dochód z pracy na własny rachunek (8,16%, 8,14%, 8,40%, 7,06%). Najmniej na ten cel przeznaczały dwu-, trzy-, cztero-, pięćo- oraz sześćoosobowe i większe rodziny rolników (2,26%, 3,88%, 4,00%, 3,78%, 3,97%). Udział wydatków na rekreację i kulturę w głównej mierze więc jest zróżnicowany, przynależnością do grupy społeczno-ekonomicznej ludności. Liczebność gospodarstwa domowego w mniejszym stopniu oddziałuje na poziom tej cechy (tab. 1).

KLASYFIKACJA

Znormalizowane dane dotyczące jednostek agregatowych poddano procesowi klasyfikacji metodą Warda. Analiza odległości wiązań na dendrogramie wskazała na istnienie trzech skupień. Jednakże z uwagi na mniejszą homogeniczność klasy trzeciej w porównaniu z dwoma pozostałymi klasami postanowiono przyjąć podział na niższym etapie klasyfikacji. Decyzja ta była podyktowana poprawnością interpretacji merytorycznej dokonanego podziału. Poszukiwano klasyfikacji możliwie na najniższym poziomie, a jednocześnie o stosunkowo dużej odległości pomiędzy kolejnymi etapami wiązania. W rezultacie przyjęto podział badanej zbiorowości na siedem skupień (rys. 1).

Rys. 1. Klasyfikacja gospodarstw domowych metodą Warda według wybranych wskaźników sytuacji finansowej (odległość euklidesowa)

Źródło: opracowanie własne.

Klasę pierwszą utworzyły trzy- i czterosobowe gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek oraz pracujących na stanowiskach nierobotniczych (rys. 1). Główne źródło utrzymania tych jednostek, ich liczebność oraz ponadprzeciętna wielkość dochodu rozporządzalnego implikowała najwyższy spośród wszystkich klas udział wydatków na edukację (2,28%) przekraczający dwukrotnie poziom tego wskaźnika w pozostałych klasach (z wyjątkiem drugiej i szóstej) (tab. 3). Jednocześnie w klasie tej wystąpił największy udział wydatków na transport (10,11%) oraz rekreację i kulturę (8,26%). Wynika to z innej hierarchii potrzeb tych gospodarstw domowych, a także odpowiednich możliwości finansowych zaspokajania potrzeb wyższego rzędu. W tym względzie wyróżnia je pewne podobieństwo do jednostek agregatowych należących do klasy drugiej, w której odnotowano również wysoki poziom tych wskaźników. Pewna

zgodność występuje także w przypadku udziału wydatków na artykuły żywnościowe w dochodzie rozporządzalnym. Gospodarstwa te wydają niewiele więcej niż jednostki agregatowe należące do klasy drugiej, gdzie wystąpił najniższy poziom wspomnianego wskaźnika (15,05%). **Klasę drugą** utworzyły jedno- i dwuosobowe gospodarstwa domowe pracujących na stanowiskach nierobotniczych oraz dwuosobowe gospodarstwa domowe, których głównym źródłem utrzymania jest dochód z własnej działalności gospodarczej (rys. 1). W tej klasie na jedną osobę przypadał najwyższy dochód rozporządzalny na osobę, wynoszący 1676,60 zł, który był trzykrotnie wyższy niż w gospodarstwach domowych należących do skupienia czwartego, w którym odnotowano minimalny poziom tego wskaźnika (tab. 3). Skutkiem tej sytuacji była najniższa kwota środków finansowych pozyskiwanych ze świadczeń socjalnych (18,37 zł/os./mc). Choć wskaźnik wydatków na ryby w wydatkach ogółem na artykuły żywnościowe nie był mocno zróżnicowany w poszczególnych klasach to jednak tutaj zaobserwowano jego najwyższy poziom. Można przypuszczać, że gospodarstwa te wybierają ryby jako zdrowszy substytut mięsa. Kształtowanie tego wskaźnika jest uzależnione nie tylko od wielkości dochodu, lecz także od grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstwa, który – jak już wspomniano wcześniej – w znacznym stopniu determinuje także inny wskaźnik sytuacji finansowej – udział wydatków na zdrowie. Poziom tego wskaźnika był w tej klasie najbardziej zbliżony do poziomu przeciętnego. Najwyższym odsetkiem wydatków na zdrowie charakteryzowały się natomiast jedno- i dwuosobowe gospodarstwa domowe rencistów i emerytów, które utworzyły **klasę trzecią**. Dwukrotnie wyższy niż w pozostałych klasach poziom omawianego wskaźnika (8,74%) był możliwy dzięki stosunkowo wysokiemu dochodowi rozporządzalnemu, którego wielkość była zbliżona do tej, jaką osiągnęły jednostki agregatowe wchodzące w skład skupienia pierwszego. Równie zrozumiałą jest fakt, że wspomniane wyżej gospodarstwa domowe najmniej przeznaczały na edukację. Udział tych wydatków w dochodzie rozporządzalnym był bliski zera. Charakterystyczny również dla tej klasy jest minimalny odsetek środków pieniężnych finansujących potrzeby w zakresie transportu. Wpływa to przede wszystkim z innej hierarchii potrzeb tych gospodarstw domowych. Warto dodać, że mimo podobnej do klasy pierwszej, kwoty dochodu rozporządzalnego, pojawił się tu względnie duży udział wydatków na żywność (25,08%). Najwyższym poziomem tego wskaźnika charakteryzowały się jednak trzyosobowe i większe gospodarstwa domowe rencistów, pięcio-, sześciuosobowe i większe gospodarstwa domowe emerytów oraz odpowiednio pracujących na stanowiskach robotniczych. Te jednostki utworzyły najbardziej liczną, **klasę czwartą** (rys. 1). Bardzo wysoki udział środków przeznaczanych na artykuły żywnościowe jest rezultatem niskiego poziomu dochodów rozporządzalnych (465,75 zł/os./mc), co stanowi zaledwie 1/3 środków, którą miały do dyspozycji gospodarstwa domowe w klasie drugiej oraz 1/2 kwoty, którą osiągnęły jednostki agregatowe należące do klas pierwszej i trzeciej (tab. 3). Nie tylko przynależność do określonej grupy społeczno-ekonomicznej determinuje kondycję finansową tych gospodarstw, lecz także ich liczebność, co potwierdzają najbardziej zbliżone do średniej – wskaźnik środków przeznaczanych na edukację (0,99%) oraz odsetek wydatków na rekreację i kulturę (5,03%). Analizując natomiast kształtowanie się wydatków na świadczenia zdrowotne można dostrzec ich dominujący udział na tle pozostałych klas (z wyjątkiem skupienia trzeciego, w którym, jak już wcześniej wspomniano, wystąpił poziom maksymalny). Fakt ten wydaje się oczywisty ze względu na przewagę rencistów i emerytów, których z tytułu zbyt niskich dochodów nie stać na zrealizowanie omawianych wydatków na

poziomie takim, jak w klasie trzeciej. Czynnikiem najbardziej odróżniającym jednostki agregatowe zakwalifikowane do klasy czwartej jest jednak blisko dwukrotnie wyższy niż w pozostałych klasach poziom dochodów otrzymywanych z pomocy społecznej. Przyczyną tego stanu jest najniższa kwota dochodów rozporządzalnych pozostająca w gestii tych gospodarstw domowych [Gutowska 2001].

Klasa piąta wydaje się być najbardziej homogeniczna, ponieważ obejmuje jedną grupę społeczno-ekonomiczną gospodarstw domowych – rolników (rys. 1). Zróżnicowana jest tu tylko ich liczebność – mieści się w granicach od trzyosobowych do sześćosobowych i większych. Gospodarstwa te charakteryzuje najniższa konsumpcja ryb, gdyż udział wydatków przeznaczanych na ten cel wyniósł 2,33% (tab. 3). Sytuacja ta nie jest powiązana wyłącznie z poniżej przeciętnym dochodem rozporządzalnym (708,41 zł/os./mc), ale przede wszystkim z pewnym wzorcem konsumpcji, w którym dużą rolę odgrywa samozaopatrzenie, zwłaszcza w mięso, dla którego ryby stanowią substytut o zbliżonej wartości odżywczej [Kwasek 2000]. Spożycie naturalne jest również jedną z przyczyn decydujących o wysokim udziale wydatków na żywność (wyższym od średniej dla wszystkich badanych gospodarstw), co wskazywałoby na bardzo słabą kondycję finansową tych jednostek. Ważną pozycją w strukturze ich wydatków jest względnie wysoki udział środków przeznaczanych na finansowanie potrzeb w zakresie transportu. Jest to w zasadniczej mierze związane z koniecznością pokonywania nieraz znacznych odległości do ośrodków miejskich. Wiąże się z tym również mniejsza dostępność do centrów kultury i rekreacji, tj. kin, teatrów, muzeów, basenów, kortów tenisowych, siłowni itp. Stąd wieloosobowe gospodarstwa domowe rolników przeznaczają najmniejszą, w porównaniu z innymi klasami, część swoich dochodów rozporządzalnych na zaspokojenie potrzeb w zakresie kultury i rekreacji (3,93%). Członkowie, wchodzący w skład tych gospodarstw, wydali również relatywnie najmniej na cele zdrowotne, ponieważ odsetek środków pieniężnych przeznaczanych na środki i usługi medyczne wyniósł 2,79%. Równie niskim poziomem tego wskaźnika wyróżniały się jednostki agregatowe, które znalazły się w **klasie szóstej** tworzonej przez trzy- i czteroosobowe gospodarstwa domowe pracujących na stanowiskach robotniczych, pięcio-, sześćosobowe i większe gospodarstwa, których głównym źródłem utrzymania był dochód z własnej działalności gospodarczej oraz gospodarstwa o podobnej liczebności, w których dominowały dochody pochodzące z wykonywania pracy umysłowej (rys. 1, tab. 3). Choć dochody tych jednostek agregatowych ukształtowały się na poziomie niższym od średniej, to wiele wskaźników determinujących ich kondycję finansową przyjęło wartości ponadprzeciętne, wynikające ze stosunkowo dużej liczebności tych gospodarstw. Dotyczy to szczególnie udziału wydatków na edukację, transport oraz kulturę i rekreację. Pozytywnym zjawiskiem był również, niższy od średniej o około dwa punkty procentowe, udział środków finansowych przeznaczanych na artykuły żywnościowe. Przeciętną sytuację w przypadku tego wskaźnika odzwierciedliły z kolei jedno- i dwuosobowe gospodarstwa domowe, w których główne źródło dochodów stanowiła praca fizyczna, dwuosobowe gospodarstwa domowe rolników, trzy- i czteroosobowe gospodarstwa domowe emerytów. Utworzyły one ostatnią **klasę siódmą**. Gospodarstwa te wykazały również wyniki zbliżone do przeciętnej w zakresie udziału wydatków na ryby, udziału środków przeznaczanych na cele zdrowotne, udziału wydatków finansujących potrzeby kulturalne i rekreacyjne oraz poziomu dochodów osiągniętych ze świadczeń z pomocy społecznej. Charakteryzowały się także, o połowę niższym od średniej, odsetkiem środków przeznaczanych na edukację, co wiąże się zarówno z grupą

społeczno-ekonomiczną (emeryci), jak i liczebnością tych gospodarstw (jedno- lub dwuosobowe gospodarstwa domowe rolników i pracowników wykonujących pracę fizyczną).

Przeprowadzona analiza dowiodła, że w stosunkowo najlepszej sytuacji finansowej znalazły się jedno-, dwu-, trzy- i czteroosobowe gospodarstwa domowe pracujących na stanowiskach nierobotniczych oraz dwu-, trzy- i czteroosobowe gospodarstwa domowe utrzymujące się z własnej działalności gospodarczej (klasa I i II). Wskazały na to najwyższe dochody rozporządzalne w przeliczeniu na osobę, najmniejszy udział wydatków na żywność oraz wysokie wskaźniki określające odsetek środków pieniężnych przeznaczanych na edukację, transport, rekreację i kulturę (tab. 3).

Tabela 3. Wewnątrzklasowe wartości wybranych wskaźników sytuacji finansowej gospodarstw domowych (wartość mediany)

Cecha	Klasa							Ogółem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
Dochód (zł/os./mc)	1 063,08	1 676,60	1 060,40	465,75	708,41	710,49	968,41	742,29
Pomoc społeczna (zł/os./mc)	21,20	18,37	24,36	55,62	24,82	33,56	31,91	32,29
Żywność (%)	17,53	15,05	25,08	29,24	27,10	22,47	24,42	24,80
Ryby (%)	3,38	3,77	3,42	2,62	2,33	2,95	3,41	3,03
Zdrowie (%)	3,07	3,55	8,74	3,99	2,79	2,92	3,30	3,42
Edukacja (%)	2,28	1,31	0,06	0,99	0,98	1,52	0,46	1,07
Transport (%)	10,11	9,16	3,62	6,40	10,04	8,30	5,91	7,66
Kultura i rekreacja (%)	8,26	8,16	4,95	5,03	3,93	6,27	5,02	5,41

Źródło: opracowanie własne.

W najgorszej sytuacji finansowej znalazły się natomiast jednostki agregatowe z klasy IV i V: trzy-, cztero-, pięcio-, sześćoosobowe i większe gospodarstwa domowe rencistów oraz rolników, a także pięcio-, sześćoosobowe i większe gospodarstwa domowe emerytów oraz sześćoosobowe i większe gospodarstwa domowe pracujących na stanowiskach robotniczych, o czym świadczą przede wszystkim najniższe dochody rozporządzalne na osobę i największy udział wydatków na żywność. Ponadto wskazuje na to maksymalny poziom dochodów z pomocy społecznej (klasa IV), a także minimalny udział wydatków na zdrowie oraz rekreację i kulturę (klasa V) (tab. 3).

WNIOSKI

1. Przeciętny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwie domowym kształtował się korzystnie dla gospodarstw jednoosobowych i zmniejszał się istotnie wraz

z powiększaniem się liczby osób w rodzinie. Największa rozpiętość między dochodami gospodarstw jednoosobowych a dochodami gospodarstw sześciuosobowych i większych występuje w grupie gospodarstw pracujących na stanowiskach nierobotniczych.

2. Największy udział wydatków na żywność zaobserwowano we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych wśród rodzin bardziej licznych (z wyjątkiem rolników), co jest potwierdzeniem prawidłowości, mówiącej o tym, że większy udział wydatków na żywność jest charakterystyczny dla gospodarstw domowych o niższym poziomie uzyskiwanych dochodów.

3. Sytuacja finansowa badanych typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych była zróżnicowana. Najlepszą sytuacją finansową charakteryzowały się gospodarstwa skupione w klasie I i II (jedno-, dwu-, trzy- i czteroosobowe gospodarstwa domowe pracujących na stanowiskach nierobotniczych oraz dwu-, trzy- i czteroosobowe gospodarstwa domowe prowadzących własną działalność gospodarczą), natomiast najgorszą – w klasie IV i V (trzy-, cztero-, pięcio-, sześciuosobowe i większe gospodarstwa domowe rencistów oraz rolników, a także pięcio-, sześciuosobowe i większe gospodarstwa domowe emerytów oraz sześciuosobowe i większe gospodarstwa domowe pracujących na stanowiskach robotniczych).

4. Przedstawione zróżnicowanie sytuacji finansowej świadczy o dużej rozpiętości poziomu zaspokajania potrzeb w zakresie poszczególnych dóbr i usług w omawianych gospodarstwach domowych. Jest ono wynikiem różnic w wielkości osiąganego dochodu, jego źródła, a także odmiennej liczebności gospodarstw domowych.

LITERATURA

- Budżety Gospodarstw Domowych w 2006 r. 2007. GUS, Warszawa.
- Gasińska M., 2002. Ubezpieczenia zdrowotne i ochrona zdrowia. Polityka Społeczna. Instytut Gospodarstwa Społecznego SGH, Warszawa.
- Gulbicka B., 2000. Wyżywienie polskiego społeczeństwa w ostatniej dekadzie XX wieku. IERiGŻ, Warszawa.
- Gutowska K., Ozimek I., Laskowski W., 2001. Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych. SGGW, Warszawa.
- Kramer J., 1997. Konsumpcja w gospodarstwie rynkowym. PWE, Warszawa.
- Kwasek M., 2000. Poziom życia rolników w świetle badań budżetów gospodarstw domowych. IERiGŻ, Warszawa.
- Kwasek M., 2002. Poziom życia rolników w ostatniej dekadzie XX wieku. IERiGŻ, Warszawa.
- Malinowska M., Kucharska B., 2006. Zachowania podmiotów rynkowych w warunkach globalizacji. Wyd. PWE, Warszawa.
- Michota-Katulska E., 2004. Zmiany poziomu dochodów konsumpcji w gospodarstwach domowych rolników w warunkach gospodarki rynkowej (analiza regionalna). Maszynopis. Pr. dokt. AR, Poznań.
- Roeske-Słomka I., 2004. Sytuacja finansowa gospodarstw domowych. Wiad. Stat. 7, 38-45.
- Rudnicki L., 2000. Zachowanie konsumentów na rynku. PWE, Warszawa.
- Stanisz A., 2007. Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. T. 3. Analizy wielowymiarowe. StatSoft, Kraków.
- Wysocki F., Lira J., 2005. Statystyka opisowa. Wyd. AR, Poznań.
- Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuta B., 2002. Ekonomia konsumpcji: elementy teorii. SGGW, Warszawa.